

Planning for Urban Competitiveness in the Region (Case Study: Mazandaran Province)

Mohammad Javad Moghiseh *

MA Student of Regional Planning, University of Guilan, Guilan, Iran

Hassan Ahmadi

Assistant Professor of Urban Planning, University of Guilan, Guilan, Iran

Milad Homafar

Instructor of Urban Planning, Islamic Azad University, South Tehran Branch, Tehran, Iran

Abstract

Development based on competitive advantage is one of the new methods of regional planning that increases economic productivity and improves the quality of life at the regional level. One of the approaches to developing regional competitiveness programs is the theory of complementary centers, in which two or more cities are planned collectively based on their complementary potential to move towards development. Therefore, the current research with the primary goal of developing a framework for creating a competitive urban network at the regional scale seeks to find indicators that are effective on urban competitiveness in Mazandaran province and is trying to reach a general framework for creating a competitive urban network at the level of the area by benefiting from the obtained indicators. This research is quantitative and classified in the applied research group in terms of method. The hierarchical analysis method and Delphi technique are used to analyze the effect of factors affecting urban competitiveness at the regional scale. The share change model is used to analyze the competitive advantage of each city. Finally, using the SWOT analytical method, different towns' roles in the province are verified in homogeneous areas. Five cities play an agricultural function, eight cities play a service role, and nine play an industrial role as the prominent of their development to reach a complementary network at the regional scale.

Keywords: Competitiveness, Urban Network, Complementary Urban Theory, Mazandaran Province.

The present article is extracted from the thesis of Mohammadjavad Moghiseh, University of Guilan.

* Corresponding Author: Mohammadmoghiseh73@gmail.com

How to Cite: Moghiseh, MJ., Ahmadi, H., Homafar, M. (2022). Planning for Urban Competitiveness in the Region (Case Study: Mazandaran Province), *Journal Urban and Regional Development Planning*, 7(21), 25-58.

برنامه‌ریزی برای رقابت پذیری شهری در مقیاس منطقه (مورد مطالعه: استان مازندران)

محمدجواد مقیسه * | دانشجوی کارشناسی‌ارشد برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران

حسن احمدی | استادیار شهرسازی، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران

میلاذ همافر | مربی شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، تهران، ایران

چکیده

توسعه مبتنی بر مزیت رقابتی یکی از روش‌های نوین برنامه‌ریزی منطقه‌ای است که افزایش بهره‌وری اقتصادی به همراه بهبود کیفیت زندگی در سطح منطقه را فراهم می‌نماید. از رویکردهای تدوین برنامه‌های رقابت‌پذیری منطقه‌ای، نظریه مراکز مکمل است که در آن دو یا چند شهر به صورت دسته‌جمعی و مبتنی بر پتانسیل‌های مکمل یکدیگر برای حرکت به سوی توسعه، مورد برنامه‌ریزی قرار گرفته‌اند. از این رو پژوهش حاضر با هدف اصلی تدوین چارچوبی برای ایجاد یک شبکه شهری رقابت‌پذیر شهری در مقیاس منطقه در پی یافتن شاخص‌های مؤثر بر رقابت‌پذیری شهری در استان مازندران بوده و در تلاش است تا با بهره‌مندی از شاخص‌های به‌دست آمده، به چارچوبی کلی برای ایجاد شبکه شهری رقابت‌پذیر در سطح استان دست یابد. تحقیق حاضر از نوع کمی است و از حیث روش در گروه تحقیقات کاربردی طبقه‌بندی می‌شود. برای بررسی تأثیر عوامل مؤثر بر رقابت‌پذیری شهری در مقیاس منطقه، از روش تحلیل سلسله مراتبی و تکنیک دلفی استفاده می‌شود و برای بررسی مزیت رقابتی هر یک از شهرستان‌ها مدل تغییر سهم به کار گرفته می‌شود. در انتها با استفاده از روش تحلیلی سوات نقش شهرستان‌های مختلف استان در حوزه‌های همگن تدقیق می‌شود که ۵ شهرستان نقش کشاورزی، ۸ شهرستان نقش خدماتی و ۹ شهرستان نقش صنعتی را به‌عنوان نقش اصلی توسعه خود، در راستای رسیدن به یک شبکه مکمل در مقیاس منطقه باید اتخاذ نمایند.

کلیدواژه‌ها: رقابت‌پذیری، شبکه شهری، نظریه مکمل شهری، استان مازندران.

مقاله حاضر برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد محمدجواد مقیسه، دانشگاه گیلان است.

* نویسنده مسئول: Mohammadmoghiseh73@gmail.com

مقدمه

رقابت‌پذیری منطقه‌ای به معنای توانایی یک منطقه در فروش و عرضه کالا و خدمات در یک بازار و در مقایسه با سایر مناطق حاضر در همان بازار است. یکی از روش‌های تدوین برنامه‌های رقابت‌پذیری منطقه‌ای، نظریه مراکز مکمل است و به حالتی از برنامه‌ریزی برای توسعه اشاره دارد که در آن دو یا چند شهر به صورت دسته‌جمعی مورد برنامه‌ریزی قرار گرفته و در نتیجه بسیار کامل‌تر از توسعه هر یک از شهرها به صورت جداگانه است. به عبارتی دیگر، در نظر گرفتن مجموعه‌ای از شهرهای کوچک و متوسط باهم به عنوان یک شبکه شهری، باعث رشد اقتصادی منطقه می‌شود. در روش مکمل، برای رقابت‌پذیری هر یک از شهرها بر مبنای پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های بالقوه آن‌ها، جداگانه اما متناسب با نیازهای کلی منطقه، برنامه‌ریزی می‌شود. بدین ترتیب در روند توسعه چنین منطقه‌ای، هر یک از شهرها در مجموعه شهری، نقشی مکمل برای دیگر شهرها داشته و در نتیجه، منطقه مورد مطالعه به منطقه‌ای رقابت‌پذیر تبدیل می‌شود.

استان مازندران یکی از معدود استان‌های کشور است که نسبت به فضا از بهره‌وری بالای اقتصادی برخوردار است. شاخص تراکم ارزش افزوده^۱ این استان ۲/۵ برابر متوسط کشور است. همچنین وابستگی کم مازندران به درآمدهای نفتی و تمرکز بر سایر بخش‌های مولد اقتصاد، آن را از جمله استان‌های غیروابسته به اقتصاد نفتی قرار می‌دهد (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۹۷). به نظر می‌رسد استان مازندران علی‌رغم پتانسیل‌های کم‌نظیر، به دلیل کاستی‌های عمده در نحوه تدوین و اجرای برنامه‌ها با ناهماهنگی در اقدامات و عدم تناسب برنامه‌های ارگان‌های مختلف در سطوح استانی تا شهری روبروست. بررسی تحولات و نوسانات رشد اقتصادی در مازندران بیان‌گر پایین بودن سطح کارآمدی سرمایه‌گذاری دولتی و خصوصی و ضریب ماندگاری سرمایه در استان و خروج مازاد اقتصادی به عنوان عواملی برای کندی رشد اقتصادی است (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۹۷). با ادامه چنین روندی، روزه‌روز از جذابیت‌های

۱. منظور از شاخص ارزش افزوده، نسبت ارزش افزوده منطقه به مساحت آن منطقه است. معادل انگلیسی آن واژه (added value density) است.

سرمایه‌گذاری مازندران کاسته شده و بخش بیشتری از سرمایه‌ها، از استان خارج و به مناطق مجاور جذب می‌شود. همچنین کشور ایران نیز بنا به شرایط ویژه اقتصادی و خروج سرمایه و درآمد نفتی، نیازمند برنامه‌ریزی برای استفاده حداکثری از پتانسیل‌ها است، بنابراین انجام پژوهش‌های باهدف اصلاح و بهبود نظام برنامه‌ریزی و درنهایت افزایش بهره‌وری همچون تحقیق حاضر نه تنها در مقیاس منطقه، بلکه در مقیاس ملی نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. برنامه‌ریزی مبتنی بر مفهوم رقابت‌پذیری شهری می‌تواند چارچوبی مؤثر را برای سرمایه‌گذاری کارآمد، هدفمند و هم‌افزا خلق نماید که علاوه بر اشتغال‌زایی، موجبات جذب سرمایه به استان مازندران را نیز فراهم کند؛ همچنین با بهره‌گیری از شبکه شهری مکمل، می‌توان با تمرکز بهتر نیروها به توسعه هر یک از شهرستان‌های منطقه، متناسب با ظرفیت‌های اصلی آن‌ها، پرداخت. هم‌سویی این دو عامل درنهایت توسعه منطقه‌ای با بهره‌گیری حداکثری از پتانسیل‌های موجود را فراهم می‌نماید. این نوع از برنامه‌ریزی، برای هر یک از شهرستان‌های استان، هویتی جذاب، کشش‌زا و منحصربه‌فرد ایجاد خواهد کرد و در انتخاب مقصد گردشگری و سرمایه‌گذاری، برتری و مزیتی رقابتی خلق می‌نماید. این پژوهش در تلاش است چارچوبی برای ایجاد یک شبکه شهری رقابت‌پذیر شهری در مقیاس استان مازندران طرح نماید. تدوین چنین چارچوبی مستلزم گردآوری و بومی‌سازی معیارهای گوناگون و مؤثر در رقابت‌پذیری شهری و منطقه‌ای از یک سو و شناسایی و پتانسیل‌سنجی محدوده مورد مطالعه از سوی دیگر است تا به این طریق نقش‌های پیشنهادی توسعه برای هر یک از شهرستان‌های استان شناسایی شوند. نتایج حاصل از این پژوهش و دستیابی به شهرستان‌های رقابت‌پذیر و مکمل در سطح استان، علاوه بر توسعه همه‌جانبه این منطقه، سبب ارتقا توان رقابتی کشور خواهد شد.

تعریف مفاهیم کلیدی تحقیق

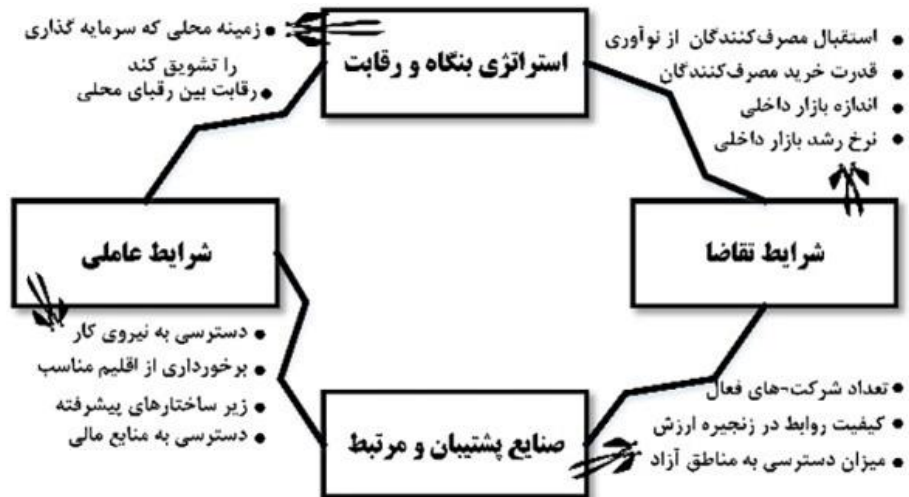
رقابت‌پذیری^۱

رقابت‌پذیری به معنای مشارکت در تجارت به‌منظور تسخیر بازار است. مارتز^۱، آن را معادل

1. Competitiveness

قدرت اقتصادی یک واحد در مقابل رقابیش در بازاری می‌داند که کالاها، خدمات، مهارت‌ها و ایده‌ها به راحتی فراتر از مرزهای جغرافیایی عرضه می‌شوند (صفری و ابراهیمی، ۱۳۹۱). رقابت‌پذیری توانایی افزایش سهم بازار، سوددهی، رشد ارزش افزوده و ماندن در صحنه رقابت عادلانه و بین‌المللی برای یک دوره طولانی است (جوادی، ۱۴۰۰). در حال حاضر رقابت‌پذیری یک موضوع محوری در سطح دنیاست و از آن به عنوان وسیله‌ای جهت دستیابی به رشد اقتصادی مطلوب و توسعه پایدار یاد می‌شود (رفاح کهریز و همکاران، ۱۳۹۸). در این میان، رقابت‌پذیری منطقه‌ای^۲ توانایی منطقه در تدارک دستمزدهای کافی و یا اشتغال و بازگشت سرمایه (Krugman, 2016) و نیز ظرفیت نسبی منطقه در جذب عوامل سیال (نیروی کار و سرمایه) از یکدیگر و میزبانی فعالیت‌های اقتصادی است (Krugman, 2005:40). مهم‌ترین تعریف رقابت‌پذیری منطقه‌ای، آن را تنها معادل افزایش بهره‌وری ندانسته، بلکه درگرو افزایش استانداردهای زندگی و توانایی نگهداشت برآمدهای برنده، یعنی ترکیبی از مزایای رقابتی پورتری و جذابیت محیط منطقه برای کسب و کار می‌داند (Storper, 2018). برای رسیدن به رقابت‌پذیری منطقه‌ای در دنیای واقعی، به تدوین مدل‌های مفهومی پرداخته می‌شود تا بتواند ابعاد مختلف و اساسی را توضیح دهد. مدل الماس پورتر از مهم‌ترین این مدل‌هاست که نشان‌گر عوامل تعیین‌کننده اصلی رشد صنعت محلی است. به اعتقاد پورتر سیاست‌های حکومت، بر هر چهار عامل تعیین‌کننده رشد تأثیر می‌گذارند. علاوه بر حکومت، عناصر سازمانی دیگر نیز در عنصر شرایط سازنده الماس در نظر گرفته شده‌اند که شکل ۱ نشان‌گر آن‌ها است (Porter, 2019).

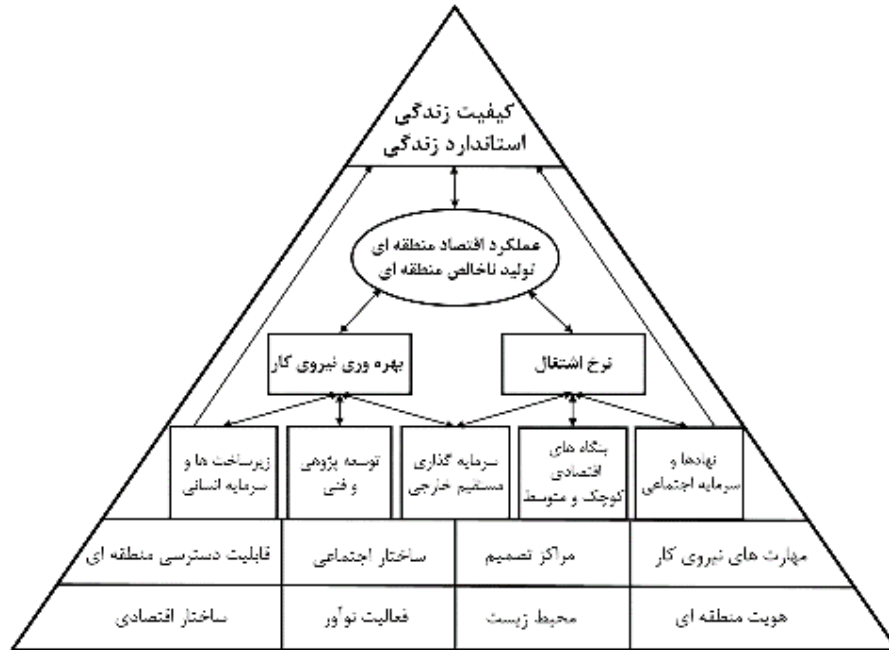
-
1. Murths
 2. Regional Competition

شکل ۱. مدل الماس رقابت‌پذیری پورتر (داداش‌پور و احمدی، ۱۳۸۹)

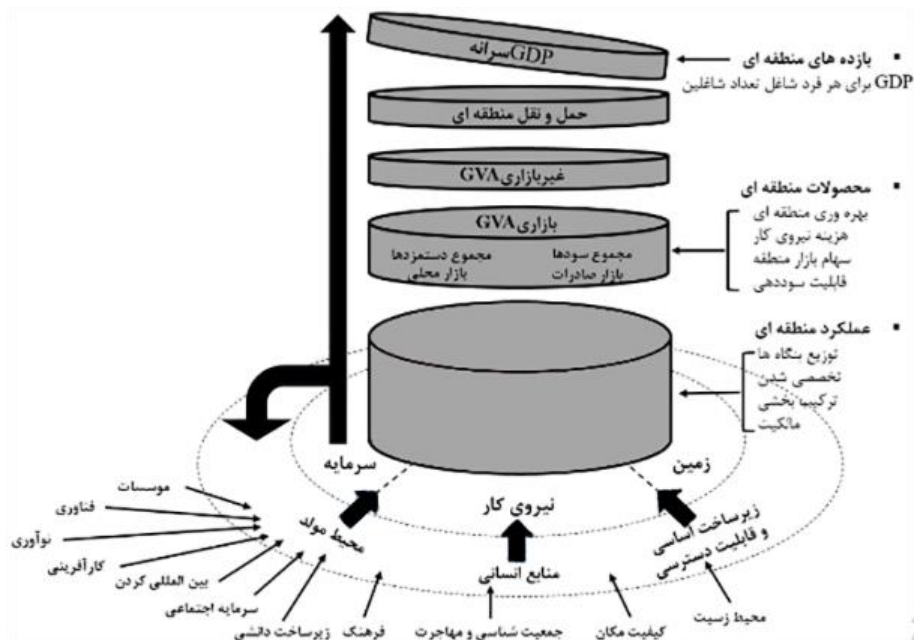
مدل‌های هر می از دیگر مدل‌های رقابت‌پذیری است که توسط گاردینر^۱ و دیگران (۲۰۰۴) و شورای رقابت‌پذیری ملی ایرلند (۲۰۰۷) مطرح شد. مطابق شکل ۲، آن‌ها ۱۳ منبع رقابت‌پذیری را تعیین می‌کنند؛ این منابع بر بهره‌وری کار و نرخ اشتغال اثر می‌گذارند و در نهایت، عملکرد قوی اقتصادی منطقه به کیفیت زندگی بهتر و استانداردهای زندگی بالاتر تبدیل می‌شوند (Gardiner et al., 2004:1053).

1. Gardiner

شکل ۲. مدل هرمی رقابت‌پذیری (داداش‌پور و احمدی، ۱۳۸۹)

از دیگر مدل‌ها، مدل کلاه رقابت‌پذیری منطقه‌ای است که توسط کریستینا تهیه شده است. این کلاه از چندین لایه شامل محصولات منطقه‌ای، بازده‌های منطقه‌ای، عملکرد منطقه‌ای و تعیین‌کننده‌های رقابت‌پذیری منطقه‌ای به شرح شکل ۳ ترکیب یافته است (Martin, 2004:43).

شکل ۳. مدل کلاه رقابت پذیری منطقه‌ای (کریستینا و دیگران، ۲۰۰۷: ۲۷۱؛ به نقل از داداش‌پور و

احمدی، ۱۳۸۹)

مزیت رقابتی^۱

کسب توانمندی‌های رقابتی در جهان امروز به یکی از چالش‌های اساسی کشورهای مختلف در سطح بین‌المللی تبدیل شده است (نعمتی و همکاران، ۱۳۹۸). رایج‌ترین تعریف برای مزیت رقابتی شامل، مجموعه‌ای از توانایی‌های منحصر به فرد یک واحد اقتصادی است که اجازه نفوذ به بازارهای دلخواه و برتری بر رقبای آن واحد فراهم می‌کند (ملکی و حقیقت، ۱۳۹۵). مایکل پورتر به عنوان بنیان‌گذار این نظریه، معتقد است که برای موفقیت یک کشور در تجارت جهانی، نمی‌توان تنها به مزیت‌های نسبی آشکار شده بسنده نمود بلکه دولت‌ها می‌باید از طریق شناخت ساختار خود و ظرفیت‌سازی، به خلق مزیت پرداخته و با فراهم آوردن بسترهای سرآمدی جهانی و شرایط کارایی رقابتی، به فعالان اقتصادی اجازه دهند همگام با هدایت دولت، حوزه‌های جدیدی در تجارت جهانی را به

1. Competitive Advantage

خود اختصاص دهند. وی معتقد است که بهره‌وری در بلندمدت مهم‌ترین تعیین‌کننده استاندارد زندگی یک ملت به شمار می‌رود (Porter, 2019).

شبکه شهری^۱

شبکه شهری، مجموعه‌ای از شهرهایی است که اساس و بافت سکونت‌گاه‌های شهری را در یک حوزه معین تشکیل می‌دهند. شبکه شهری هم به مفهوم فضایی آن شامل نحوه استقرار و توزیع شهرهای مختلف از نظر اندازه، جمعیت و هم به مفهوم اقتصادی آن شامل نظام مبادله و دادوستد بین شهرها بر اساس عملکردهای پایه‌ای آن‌ها، هم حاصل و هم علت بسیاری از مسائل و پدیده‌های شهرنشینی معاصر است. پویایی هر شبکه شهری به روابط داخلی یا خارجی آن وابسته است (لطفی و همکاران، ۱۳۹۱).

نظریه مکمل شهری^۲

گسترش تقسیم‌کار بین شهرهای یک منطقه را می‌توان جلوه‌ای از توسعه روابط مکمل بین آن‌ها دانست. با وجود مطالعات متعدد، این مفهوم اغلب به صورت نسبتاً مبهم باقی مانده. مکمل بودن در نتیجه عرضه و تقاضا تعریف می‌شود. برای اینکه شهرها مکمل یکدیگر باشند، باید دو شرط مهم را برآورده کنند: ۱- از نظر عملکردهای شهری یا فعالیت‌هایی که در شهر انجام می‌شود، باید بین شهرها تفاوت وجود داشته باشد؛ ۲- بازارهای جغرافیایی تقاضا برای این فعالیت‌ها یا مکان‌های شهری باید حداقل تا حدی باهم همپوشانی داشته باشند. هر دو پیش‌شرط تا حدودی به هم پیوند می‌خورند، زیرا تعامل احتمالاً از تمایزی ناشی می‌شود که منجر به تکمیل می‌شود (نقل قول از Batten, 1995). لذا در تدوین برنامه‌های کلان توسعه استانی، استراتژی‌ها می‌باید مبتنی بر مزیت‌های رقابتی و باهدف ایجاد شبکه‌ای از شهرها با عملکردهای مکمل (نه مشابه) تدوین شوند (همافر، پورجعفر، ۱۳۹۵).

جمع‌بندی و مرور مبانی نظری پژوهش از یک سو سبب شکل‌گیری مدل مفهومی

-
1. Urban Network
 2. Urban Supplement Theory

پژوهش مطابق شکل ۴ و از سوی دیگر به شناسایی عوامل و شاخص‌های مؤثر بر موضوع پژوهش به شرح جدول ۱ منجر شد. برای انتخاب شاخص‌های پژوهش، ابتدا شاخص‌های نظری موجود در متون نظری استخراج شدند، در ادامه شاخص‌ها با مدل مفهومی تحقیق انطباق یافته تا تمامی ابعاد موضوع را پوشش دهند سپس شاخص‌ها به وسیله مصاحبه با متخصصان امر و پس از حصول توافق به صورتی کاملاً اختصاصی برای استان بومی‌سازی شده‌اند.

جدول ۱. عوامل و شاخص‌های مؤثر بر رقابت‌پذیری شهری در مقیاس منطقه

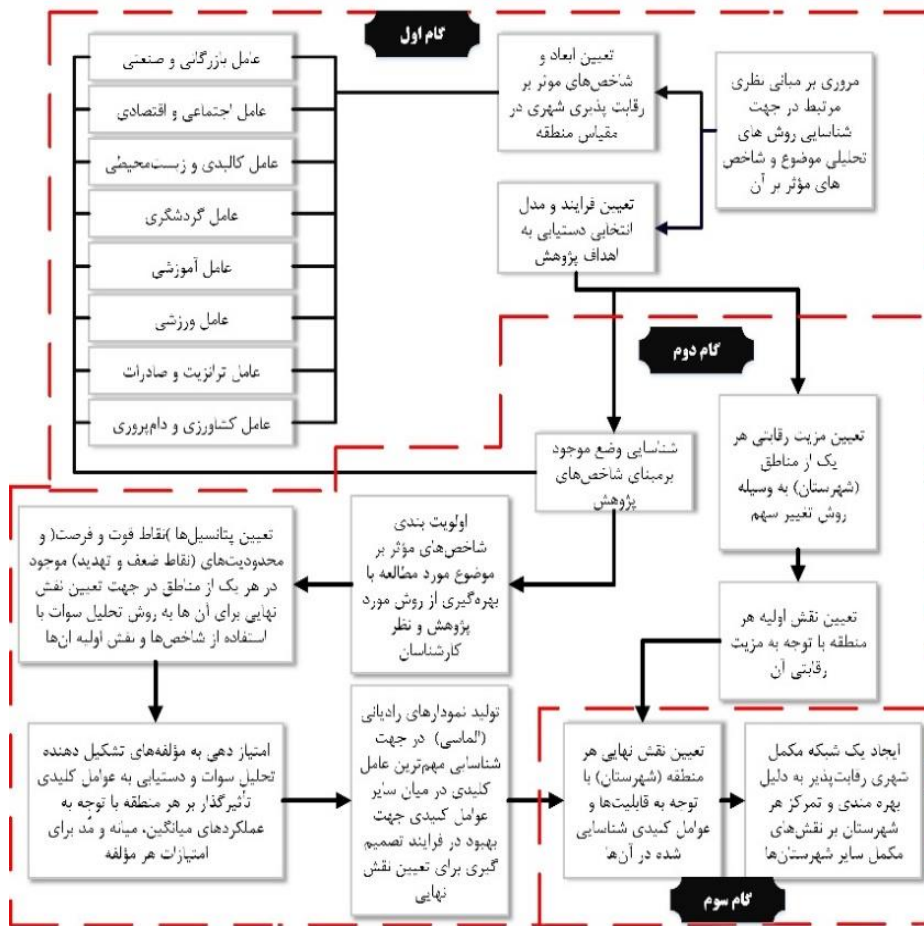
عامل	شاخص‌ها	نظریه پرداز	مدل/مکتب/ نظریه
بازرگانی و صنعتی	میزان مبادلات بازرگانی درون و برون مرزی استان	پورتر (۲۰۱۹)	مدل الماس
	تعیین نقش اقتصادی شهرهای استان (تغییر سهم)		مدل تغییر سهم
	میزان تولیدات معادن و صنایع اصلی استان به تفکیک شهرستان‌ها	پورتر (۲۰۱۹)	مدل الماس
	تعداد صنایع موجود در محدوده و حریم شهرستان‌های استان	پورتر (۲۰۱۹)	مدل الماس
اجتماعی و اقتصادی	جمعیت استان به تفکیک شهرستان‌ها	کریستینا (۲۰۰۷)	مدل کلاه رقابت‌پذیری
	جمعیت فعال به تفکیک شهرستان‌های استان	پورتر (۲۰۱۹)	مدل الماس
	نقش غالب عملکردی استان (آن‌هایی که خدماتی یا صنعتی هستند)		مدل تغییر سهم
	تعداد شاغلان بخش‌های دولتی استان به تفکیک شهرستان‌ها	گاردینر و دیگران (۲۰۰۴) و شورای رقابت‌پذیری ملی ایرلند ۲۰۰۷	مدل هرمی
	وضعیت سواد در شهرستان‌های استان	پورتر (۲۰۱۹)	مدل الماس
	سهم کل تولید ناخالص داخلی از تحقیق و توسعه به تفکیک شهرستان	هاوواری (۲۰۰۱)	مدل رقابت‌پذیری منطقه‌ای در فنلاند

عامل	شاخص‌ها	نظریه پرداز	مدل/مکتب/ نظریه
کالبدی و زیست‌محیطی	میزان بلندمرتبه‌سازی و ویلا سازی‌های غیربومی در شهرستان‌ها	جان مینارد کینز	مکتب اقتصادی کینز
	دسترسی به تأسیسات اصلی و حیاتی (تصفیه‌خانه، دفع فاضلاب و...)	مارتین (۲۰۰۴)	دومین گزارش همبستگی اجتماعی و اقتصادی کمیسیون اروپا
	میزان سکونت در شهرستان‌های استان	کریستینا (۲۰۰۷)	مدل کلاه رقابت‌پذیری
	پتانسیل‌های اقلیمی	پورتر (۲۰۱۹)	مدل الماس
	منابع تأمین آب شرب سالم	مارتین (۲۰۰۴)	دومین گزارش همبستگی اجتماعی و اقتصادی کمیسیون اروپا
گردشگری	موقعیت قرارگیری وزارت و ادارات اصلی استان در شهرستان‌ها	گاردینر و دیگران (۲۰۰۴) و شورای رقابت‌پذیری ملی ایرلند ۲۰۰۷	مدل هرمی
	تعداد جاذبه‌های گردشگری منطقه و استان به تفکیک شهرستان	گلاسر (۲۰۰۰)	شهر مصرفی
	تجهیزات پذیرایی، اقامتی به تفکیک شهرستان‌های استان	گلاسر (۲۰۰۰)	شهر مصرفی
	سطوح فضای سبز به تفکیک شهرستان‌های استان	گلاسر (۲۰۰۰)	شهر مصرفی
	فاصله از دریاچه خزر	گلاسر (۲۰۰۰)	شهر مصرفی
آموزشی	پیاده راه‌ها و مراکز شاخص با مقیاس منطقه و ملی در شهرستان‌های استان	گلاسر (۲۰۰۰)	شهر مصرفی
	تعداد مراکز (مساحت) آموزش عالی به تفکیک شهرستان‌های استان	گاردینر و دیگران (۲۰۰۴) و شورای رقابت‌پذیری ملی ایرلند ۲۰۰۷	مدل هرمی
	جمعیت ۱۰ الی ۲۴ ساله شهرستان‌های استان	گاردینر و دیگران (۲۰۰۴) و شورای رقابت‌پذیری ملی ایرلند ۲۰۰۷	مدل هرمی

عامل	شاخص‌ها	نظریه پرداز	مدل/مکتب/ نظریه
	تعداد دانشجویان استان به تفکیک شهرستان	گاردینر و دیگران (۲۰۰۴) و شورای رقابت پذیری ملی ایرلند ۲۰۰۷	مدل هرمی
ورزشی	زیربنا و تنوع مراکز ورزشی موجود به تفکیک شهرستان	گلاسر (۲۰۰۰)	شهر مصرفی
	جمعیت ورزشکاران استان به تفکیک شهرستان و نوع ورزش	گلاسر (۲۰۰۰) / کریستینا (۲۰۰۷)	شهر مصرفی / مدل کلاه رقابت پذیری
بندر ترانزیت کالا و صادرات	دسترسی به بندرگاه	پورتر (۲۰۱۹) / هاوواری (۲۰۰۱)	رابطه رشد تجارت با مزیت رقابتی بنگاه‌ها / مدل رقابت پذیری منطقه‌ای در فنلاند
	وجود بندرگاه‌های شهری	هاوواری (۲۰۰۱)	مدل رقابت پذیری منطقه‌ای در فنلاند
	وجود خطوط متنوع حمل و نقل	پورتر (۲۰۱۹)	رابطه رشد تجارت با مزیت رقابتی بنگاه‌ها
	تعداد وسایل حمل و نقل و باربری به ازای هر ۱۰۰۰ نفر جمعیت	هاوواری (۲۰۰۱)	مدل رقابت پذیری منطقه‌ای در فنلاند
	نزدیکی به فرودگاه‌های موجود	پورتر (۲۰۱۹) / هاوواری (۲۰۰۱)	رابطه رشد تجارت با مزیت رقابتی بنگاه‌ها / مدل رقابت پذیری منطقه‌ای در فنلاند
	میزان دسترسی جاده‌ای به بندرها و بازارها	پورتر (۲۰۱۹) / هاوواری (۲۰۰۱)	رابطه رشد تجارت با مزیت رقابتی بنگاه‌ها / مدل رقابت پذیری منطقه‌ای در فنلاند
	میزان تولیدات کشاورزی و باغی در شهرهای استان	پورتر (۲۰۱۹)	مدل الماس
کشاورزی و دام‌پروری	میزان تولیدات دامی در شهرهای استان	پورتر (۲۰۱۹)	مدل الماس

عامل	شاخص‌ها	نظریه پرداز	مدل/مکتب/ نظریه
	میزان تولیدات و پرورش آبیان در شهرهای استان	پورتر (۲۰۱۹)	مدل الماس
	میزان ارزش افزوده هر یک از بخش‌های سه‌گانه	هاوواری (۲۰۰۱)	مدل رقابت‌پذیری منطقه‌ای در فنلاند

مأخذ: نگارندگان به نقل از داداش‌پور و احمدی (۱۳۸۹)، زرآبادی و همکاران (۱۳۹۸)، قربانی و کاظمی‌زاد (۱۳۹۸)، داداش‌پور و ده‌ده‌جانی (۱۳۹۴)

شکل ۴. چارچوب پیشنهادی نگارندگان برای تعیین شبکه شهری مکمل

پیشینه پژوهش

اسپن بارت‌اید^۱ (۲۰۱۴) در پژوهشی، رقابت‌پذیری شهری و عوامل مؤثر بر آن را مورد بررسی قرار داده و توجه ویژه‌ای به اثرات این عوامل بر شبکه‌های شهری و مجموعه‌های شهری، کرده است؛ در بخش نتیجه‌گیری آن، به مزایای استفاده از نظریه مراکز مکمل شهری پرداخته و استفاده از آن را برای شهرهای کوچک و میانی امری لازم برای شرکت در رقابت جهانی دانسته. میجرز^۲ (۲۰۰۸) در پژوهشی به بررسی شبکه‌های شهری و تأثیر آن بر رقابت‌پذیری منطقه در میان رقبا پرداخته است؛ وی کاربری‌های فرهنگی، فراغتی و ورزشی را مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه رسیده که یک شبکه شهری متشکل از شهرهای کوچک تأثیر بسزایی در افزایش بازدهی اقتصادی منطقه گذاشته و هر یک از شهرها بازدهی بالاتر از توان فعالیت همان شهر در خصوص کاربری مورد نظر داشته‌اند. جیانفا شن^۳ (۲۰۰۴) در پژوهش خود به بررسی رقابت‌پذیری شهر هنگ‌کنگ پرداخته و معتقد است بین رقابت‌پذیری شهری و حاکمیت شهری، ارتباطی مستقیم برقرار بوده و برای دستیابی به رقابت شهری باید تغییراتی در مدیریت شهری ایجاد نمود. همافر و پورجعفر (۱۳۹۶) در پژوهشی که باهدف تدقیق مفهوم چندمرکزی و ارائه‌ی مدلی جامع برای سنجش میزان چندمرکزیت بر مبنای مفهوم شبکه تدوین شده، داده‌های آماری مورد پژوهش را بر اساس شاخص‌های پژوهش و با کمک ابزار تحلیل آماری SPSS به نتایج کمی و قابل مقایسه تبدیل کرده و سپس بر اساس نتایج کمی و با کمک مدل ویکور، شهرستان‌ها را از حیث قابلیت مرکزیت رتبه‌بندی نموده‌اند. مدنی (۱۳۹۵) در پژوهشی، به تصدیق و اولویت‌بندی شاخص‌های مؤثر بر رقابت‌پذیری منطقه‌ای پرداخته است. سامانی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی کمی نشان داده‌اند شاخص رقابت‌پذیری شهری چه تأثیری بر رقابت‌پذیری ملی دارد و بیان می‌نمایند بین رقابت‌پذیری شهری و ملی ارتباط معناداری وجود دارد و مسئولان محلی می‌توانند با اتخاذ سیاست‌هایی که به ارتقا رقابت‌پذیری شهری منجر شوند به مدیران ملی در ارتقا رقابت‌پذیری ملی کمک نمایند.

1. Barth Eide, Espen

2. Meijers

3. Shen

داداش‌پور و ده‌ده‌جانی (۱۳۹۴) در پژوهشی، عوامل ارزیابی رقابت‌پذیری منطقه‌ای را متشکل از ۴ عامل اصلی، ۲۶ معیار و ۶۲ زیرمعیار، تدوین کرده و با کاربست آن‌ها و مدل تحلیلی MSA، ضمن تحلیل داده‌ها، به شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر در رقابت‌پذیری استان کردستان پرداخته‌اند. طرح آمایش استان مازندران (۱۳۹۷) پس از بررسی وضعیت موجود استان از جنبه‌های مختلف، به شناسایی قابلیت‌ها و محدودیت‌های توسعه، برنامه‌ریزی بر مبنای آن‌ها و تدوین فعالیت اولویت‌دار به هر یک از شهرستان‌های استان و ارائه برنامه‌های اجرایی جهت نیل به آن‌ها پرداخته است. جعفری (۱۳۹۵) در پژوهشی، مناطق شهری استان مازندران را سنجیده و پیشنهادهایی را برای ارتقای رقابت‌پذیری ارائه کرده است؛ وی برنامه‌ریزی شبکه شهری مکمل شهری را به‌عنوان اصلی‌ترین پیشنهاد آتی پژوهش خود معرفی نموده است. نتیجه حاصل از پیشینه نشان‌دهنده آن است که در سطح جهانی، برنامه‌ریزی بر اساس معیارهای رقابت‌پذیری با استفاده از رویکردهای نوین و در سطح کشور وجود برنامه‌ای بر اساس این معیارها و ایجاد شبکه شهری مکمل در منطقه برای افزایش رقابت‌پذیری منطقه، امری ضروریست و کمبود آن در طرح‌ها و پژوهش‌های موجود احساس می‌شود؛ از آنجاکه اکثر تحقیقات داخلی بر شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر رقابت‌پذیری منطقه‌ای پرداخته و به برنامه‌ریزی برای رقابت‌پذیری بر اساس این معیارها و تدوین شبکه‌ای مکمل برای افزایش میزان بهره‌وری از پتانسیل‌های موجود توجهی نشده و از آنجاکه نقش‌های تعیین‌شده برای هر شهرستان در طرح آمایش استان، به نظر می‌رسد که تنها بر مبنای بررسی امکانات و محدودیت‌های موجود در هر شهرستان در نظر گرفته شده و به نوع فعالیت جمعیت هر شهرستان در بخش‌های مختلف اقتصادی توجهی نداشته، در نتیجه پژوهش حاضر در تلاش است که با بهره‌گیری از معیارهای اصلی رقابت‌پذیری و با استفاده از رویکرد مکمل شهری، به حل شکاف مطروحه پرداخته و ادامه‌دهنده مسیر پژوهش‌های پیشین گردد و با تلفیق مدل‌های الماس و تغییر سهم، علاوه بر سوق استان به سوی توسعه همه‌جانبه و تبدیل آن به اولین استان بهره‌مند از شبکه مکمل شهری رقابت‌پذیر در سطح کشور، گامی مؤثر نیز در پُر کردن شکاف‌های موجود در این مهم بردارد.

روش

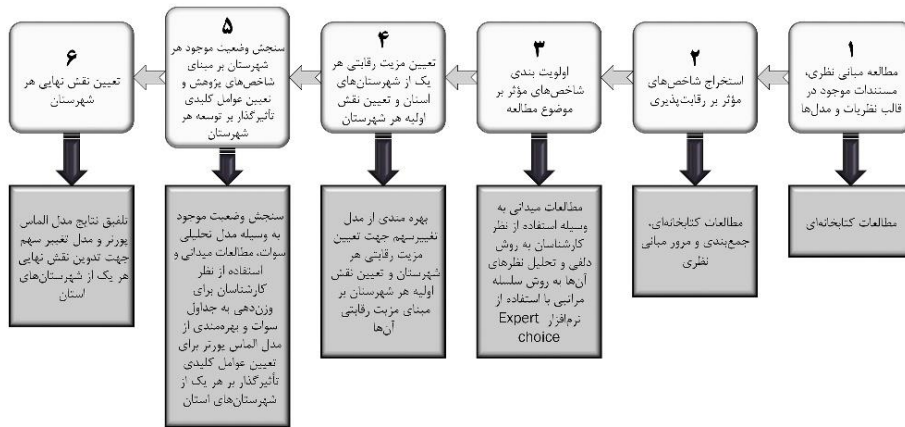
پژوهش حاضر بر اساس هدف از نوع پژوهش‌های کمی، از حیث روش، کاربردی و بر مبنای روش جمع‌آوری اطلاعات، از دسته پژوهش‌های ترکیبی است. در این پژوهش، معیارهای رقابت‌پذیری منطقه بر مبنای مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه با متخصصان امر، تدقیق شد. معیارهای منتخب پژوهش، پایه تدوین بخشی از مدل تحلیلی پژوهش هستند. فرآیند انجام پژوهش به دو بخش اصلی تقسیم می‌شود. در بخش نخست، شاخص‌های پژوهش مورد ارزیابی و اولویت‌بندی قرار می‌گیرند. تکنیک مورد استفاده تحلیل سلسله‌مراتبی^۱ است تعیین اوزان نهایی به روش دلفی است و تعداد متخصصان برای اجرای روش دلفی مشتمل بر ۷ متخصص به شرح جدول ۲ است و برای اجرای مؤثرتر مصاحبه، سؤالات اصلی در قالب یک پرسشنامه تهیه و در اختیار متخصصان قرار گرفت در ابتدا از میان معیارهای مستخرج از ادبیات نظری، معیارهای مورد اجماع به‌عنوان معیارهای مؤثر بر رقابت‌پذیری منطقه‌ای برگزیده شدند در گام بعدی در سه مرحله اوزان و اولویت شاخص‌های منتخب بررسی شد و در هر مرحله بر اساس وزن مرحله پیشین اولویت هر شاخص مجدد مورد سؤال قرار گرفت. در پایان مرحله سوم در بیش از ۸۰ درصد رتبه‌بندی‌ها توافق حاصل شد. در بخش دوم پژوهش با استفاده از مدل تغییر سهم^۲ به بررسی مزیت رقابتی هر یک از شهرستان‌های استان در بخش‌های سه‌گانه فعالیتی پرداخته‌شده و نقش اولیه‌ای برای هر یک از شهرستان‌های استان در نظر گرفته شد در این مرحله شهرستان‌های همسایه و دارای مزیت یکسان در سطح استان شناسایی گردید و تحت عنوان یک حوزه همگن دسته‌بندی شدند. سپس با بهره‌گیری از تکنیک سوات^۳ و بر مبنای شاخص‌های منتخب پژوهش، پتانسیل‌ها و محدودیت‌های موجود در هر شهرستان مورد شناسایی قرار گرفت. در مرحله بعد بر مبنای شرایط موجود و استفاده از نظر خبرگان و بر مبنای مدل الماس پورتر، کلیدی‌ترین عوامل مؤثر بر توسعه هر شهرستان شناسایی شد. در نهایت با تلفیق نتایج حاصل از مدل تغییر سهم و مدل الماس پورتر، نقش‌های کلیدی هر

1. AHP

2. Shift-Share

3. SWOT

شهرستان و برنامه‌ای کلان هر شهرستان در جهت نیل به یک شبکه مکمل و رقابت پذیر در مقیاس استانی پرداخته شد. فرایند کلی پژوهش در دیاگرام ۵ نمایش داده شده است.

شکل ۵. فرایند پژوهش

جدول ۲. معرفی متخصصان و خبرگان نظر دهنده در پژوهش

ردیف	نوع متخصص	سمت شغلی	سابقه فعالیت (سال)
۱	استاد دانشگاهی	هیئت علمی	۳۶
۲	استاد دانشگاهی	هیئت علمی	۲۱
۳	استاد دانشگاهی	استاد مدعو	۱۰
۴	کارمند سازمان برنامه و بودجه مازندران	رئیس گروه برنامه‌ریزی، آمایش و بهره‌وری	۱۸
۵	کارمند اداره کل راه و شهرسازی مازندران	معاونت شهرسازی و معماری	۲۳
۶	کارمند شرکت مهندسین مشاور زیستا	کارشناس ارشد اجرایی	۱۰
۷	کارمند شرکت مهندسین مشاور زیستا	مدیرعامل	۲۵

همچنین محدوده مورد مطالعه شامل استان مازندران است. این استان با سهم 1/46 درصد از مساحت کشور در شمال آن واقع است. قابلیت‌های مهم استان شامل مقام دوم ارزش محصولات کشاورزی، رتبه نخست آبی‌پروری، رتبه هشتم واحدهای تولیدی در کشور،

برخورداری از سواحل هموار، وجود جاذبه‌های گردشگری، ارتباط مستقیم با دو کریدور ارتباطی بین‌المللی، برخورداری از فرودگاه و بندر ترانزیت هستند. همچنین محدودیت‌های توسعه استان نیز شامل کمبود توان مالی سرمایه‌گذاران محلی، عدم گسترش صنایع منطقه، فقدان زیرساخت‌های پایه، فقدان توان اقتصادی در صادرات، کیفیت نامطلوب ارتباطات زمینی، هوایی و دریایی، کمبود امکانات اقامتی پیشرفته و عدم رشد کافی خدمات بازرگانی و امثال آن‌ها هستند. در تقسیم کار ملی برای استان، نقش‌های کشاورزی، صنعت، گردشگری، بازرگانی و شبکه ارتباطی به‌عنوان نقش‌های اصلی توسعه در نظر گرفته شده است (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۹۷). براین مبنای مطالعات آمایش سرزمین با بررسی قابلیت‌ها و محدودیت‌های توسعه و بدون شناخت دقیق هر شهرستان و رابطه آن با شهرستان‌های مجاور برای هر یک از آن‌ها نقشی تدوین شده است.

یافته‌ها

بخش اول از تحلیل به رتبه‌بندی عوامل تأثیرگذار بر رقابت‌پذیری شهرها در مقیاس منطقه پرداخته و اوزان نهایی پس از سه مرحله اجرای روش دلفی مطابق جدول ۳ است.

جدول ۳. اوزان نهایی عوامل مؤثر بر رقابت‌پذیری شهرها در مقیاس منطقه

وزن	عامل
0/213	بازرگانی و صنعتی
0/027	اجتماعی - اقتصادی
0/124	کالبدی - زیست‌محیطی
0/082	گردشگری
0/037	آموزشی
0/037	ورزشی
0/24	بندر ترانزیت کالا و صادرات
0/24	کشاورزی و دام‌پروری

برمبنای جدول ۳، عوامل ترانزیت کالا و صادرات، کشاورزی و دام‌پروری و بازرگانی و صنعتی به‌عنوان اصلی‌ترین عوامل مؤثر بر رقابت‌پذیری شهری در مقیاس منطقه هستند. در

این میان دسترسی به بندرگاه، میزان ارزش افزوده هر یک از بخش‌های سه‌گانه کشاورزی، دام‌پروری و شیلات جهت بررسی میزان صادرات شهرهای مکمل، وجود بندرگاه‌های شهری، میزان مبادلات بازرگانی درون و برون‌مرزی استان، منابع تأمین آب و میزان دسترسی جاده‌ای به بندرها و بازارها، به‌عنوان اصلی‌ترین معیارهای موضوع مطالعه معرفی شده‌اند.

بخش دوم از تحلیل، مزیت رقابتی هر یک از شهرستان‌های استان مازندران را بر مبنای مدل تغییر سهم در سه بخش عمده فعالیتی شامل کشاورزی، صنعت و خدمات، به شرح جدول ۴ مورد بررسی قرار می‌دهد.

مدل تحلیلی تغییر سهم، ابزار اصلی استنباط اقتصاد منطقه‌ای از لحاظ تأثیر فعالیت‌های مختلف اقتصادی را فراهم می‌آورد و به ارزیابی فعالیت‌ها در ارتباط با یکدیگر و مقایسه با فعالیت‌های مشابه در مناطق دیگر کمک می‌کند. این مدل، روشی برای شناسایی فرصت‌ها و امکانات، جهت تغییر ساختار اقتصاد منطقه در زمینه بهبود عملکرد آن فراهم می‌کند. در تغییر سهم، تغییر در اشتغال یک شهر نسبت به منطقه در یک دوره زمانی می‌تواند مزیت رقابتی یک بخش در یک منطقه را بررسی نماید (مصری‌نژاد و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۱۰).

جدول ۴. بررسی مزیت رقابتی هر یک از شهرستان‌های استان مازندران در بخش‌های عمده فعالیتی

شهرستان	نوع مزیت رقابتی در بخش		
	کشاورزی	صنعت	خدمات
آمل	بازنده مختلط	برنده	برنده
بابل	بازنده مختلط	برنده	بازنده مختلط
بابلسر	بازنده مختلط	بازنده مختلط	بازنده مختلط
بهشهر	برنده	بازنده مختلط	برنده
تنکابن	بازنده مختلط	بازنده مختلط	بازنده مختلط
جویبار	بازنده مختلط	بازنده مختلط	بازنده مختلط
چالوس	برنده	بازنده مختلط	بازنده مختلط
رامسر	برنده	بازنده مختلط	بازنده مختلط
ساری	برنده	برنده	برنده
سوادکوه	برنده	بازنده مختلط	برنده

نوع مزیت رقابتی در بخش			شهرستان
خدمات	صنعت	کشاورزی	
برنده	برنده	برنده	قائم‌شهر
برنده	برنده	بازنده مختلط	گلوگاه
برنده	برنده	بازنده مختلط	محمودآباد
برنده	برنده	بازنده مختلط	نکا
برنده	برنده	بازنده مختلط	نور
بازنده مختلط	بازنده مختلط	برنده	نوشهر

پس از تعیین مزیت رقابتی (مطابق جدول ۴)، نقش پیشنهادی اولیه برای شهرستان‌های استان بر مبنای مزیت برنده، در بخش‌های سه‌گانه عمده فعالیتی به شرح جدول ۵ به دست می‌آید.

جدول ۵. نقش پیشنهادی اولیه عمده هر یک از شهرستان‌های استان مازندران

شهرستان				نقش پیشنهادی	
نوشهر	رامسر	چالوس		کشاورزی	
بابل				صنعتی	
نور	نکا	محمودآباد	گلوگاه	آمل	صنعتی-خدماتی
سوادکوه		بهشهر		کشاورزی-خدماتی	
قائم‌شهر		ساری		دارای تمامی نقش‌های سه‌گانه	
جویبار	تنکابن		بابلسر	بدون نقش	

بر اساس نتایج جدول ۵ و با توجه به تغییر تقسیمات سیاسی استان در سال ۱۳۹۰ و عدم برداشت آمار فعالیتی در سال ۱۳۹۵، در مدل تغییر سهم تقسیمات سیاسی استان در سال ۱۳۸۵ ملاک عمل بوده است، در نظر گرفتن تقسیمات سیاسی سال ۱۳۸۵ تنها باهدف امکان تطبیق اطلاعات با مرزهای شهرستان است و قابلیت استفاده از آخرین داده‌های موجود پابرجاست. بر اساس نتایج پنج شهرستان تمرکز اصلی خود را در زیر بخش‌های صنعتی-خدماتی و ۳ حوزه شامل ۴ شهرستان، تمرکز اصلی خود را در نقش کشاورزی خواهند داشت و شهرستان بابل تمرکز اصلی خود را بر نقش صنعتی و معدنی قرار می‌دهد.

دو شهرستان قائم‌شهر و ساری در تمامی بخش‌های سه‌گانه دارای مزیت بوده و سه شهرستان بابلسر، تنکابن و جویبار در هیچ‌یک از بخش‌های سه‌گانه از مزیتی برخوردار نیستند و از این رو در این بخش نقش اولیه آن‌ها قابل تشخیص نیست.

پس از تعیین نقش اولیه، شهرستان‌های همسایه و دارای عملکردی یکسان طبق جدول ۶ به یک حوزه عملکردی همگن تبدیل شده و با استفاده از مدل سوات و الماس پورتر، برای تعیین عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه آن‌ها تصمیم‌گیری می‌شود. این حوزه‌های همگن مبتنی بر نقش مکمل یکدیگر برنامه‌ریزی می‌شوند

جدول ۶. حوزه‌های عملکردی استان مازندران

شماره حوزه	عنوان حوزه	شهرستان‌های قرارگرفته در حوزه	نقش اولیه حوزه
۱	ساری - قائم‌شهر	ساری - قائم‌شهر - میانرود - سیمرغ	تمامی نقش‌ها
۲	آمل - نور - محمودآباد	آمل - نور - محمودآباد	صنعتی - خدماتی
۳	نوشهر - چالوس	نوشهر - چالوس - کلاردشت	کشاورزی
۴	بابلسر - فریدونکنار	بابلسر - فریدونکنار - جویبار	بدون نقش
۵	بابل	بابل	صنعتی
۶	تنکابن	تنکابن - عباس‌آباد	بدون نقش
۷	بهشهر	بهشهر	کشاورزی - خدماتی
۸	رامسر	رامسر	کشاورزی
۹	سوادکوه	سوادکوه - سوادکوه شمالی	کشاورزی - خدماتی
۱۰	نکا	نکا	صنعتی - خدماتی
۱۱	گلوگاه	گلوگاه	صنعتی - خدماتی

تکنیک سوات از ابزارهای برنامه‌ریزی راهبردی است که برای ارزیابی وضعیت داخلی و خارجی یک سازمان استفاده می‌شود. اگرچه این‌گونه تکنیک‌ها در آغاز توسط مؤسسات و بنگاه‌های خصوصی تدوین شده‌اند، لیکن از دهه ۱۹۸۰ میلادی نظریه‌پردازان موفق گردیدند تا دامنه کاربرد آن‌ها را به قلمرو برنامه‌ریزی و مدیریت شهری در عرصه عمومی و برنامه‌های دولتی و همگانی تسری بخشیده و با الزامات آن منطبق سازند (گلکار، ۱۳۸۵). در بخش تحلیل سوات، ابتدا برای هر یک از حوزه‌های استان با توجه به

نقش پیشنهادی اولیه و شاخص‌های پژوهش، به صورت مجزا جدولی تهیه شده و سپس امتیاز وضع موجود هر یک از مؤلفه‌ها به وسیله شاخص‌های عینی موجود و امتیاز درجه اهمیت آن‌ها نسبت به یکدیگر، به وسیله نظر متخصصان، تعیین اهمیت و امتیازدهی می‌شوند. با مشخص شدن میزان اهمیت هر بند، شاخص‌های آماری^۱ برای امتیازهای موزون شده هر جدول محاسبه شده و بر این اساس، عوامل اصلی هر حوزه مشخص می‌شوند؛ نهایتاً عوامل اصلی هر حوزه، نمودارهای هدف الماس پورتر برای تعیین کلیدی‌ترین عوامل توسعه هر شهرستان را شکل می‌دهند. لازم به ذکر است که به دلیل طولانی بودن فرایند تحلیل سوات و تعیین عوامل کلیدی توسعه، تنها به عنوان نمونه، به بررسی حوزه شماره ۲ (آمل-نور-محمودآباد) مطابق جدول ۷ پرداخته شده است.

جدول ۷. جدول تحلیلی سوات برای حوزه عملکردی شماره ۲

امتیاز موزون شده	امتیاز وضع موجود	امتیاز درجه اهمیت	عامل	مؤلفه
۴۰	۵	۸	بازرگانی و صنعتی	قرارگیری در مبادی ورودی استان و دسترسی به راه‌های اصلی استان و کشور جهت بسط و گسترش مبادلات بازرگانی، صنعتی و خدماتی
۲۱	۳	۷		برخورداری شهرستان آمل از بیشترین تعداد شاغلان بخش صنعتی
۱۸	۳	۶		قرارگیری بیشترین شاغلان شهرستان‌های نور و محمودآباد در گروه فعالیتی ساختمان و سپس عمده‌فروشی
۳۶	۴	۹		برخورداری شهرستان آمل از ۴ شهرک صنعتی، نور از ۲ شهرک و ۱ ناحیه صنعتی و محمودآباد از ۱ شهرک صنعتی
۳۲	۴	۸		نزدیکی به شهرهای اصلی استان

۱. شامل میانگین، میانه و مد

۲. عواملی به عنوان عامل اصلی انتخاب می‌شوند که از بزرگترین عدد انتخابی میان شاخص‌های آماری بزرگ‌تر باشند.

امتیاز موزون شده	امتیاز وضع موجود	امتیاز درجه اهمیت	عامل	مؤلفه
۳۲	۴	۸		برخورداری شهرستان‌های آمل و نور از معادن گوناگون و مختلف و دارای بیشترین تعدد معادن در سطح استان
۳۶	۴	۹		قابلیت‌های مناسب توسعه اراضی صنعتی
۴۵	۵	۹		قابلیت فراوان و مناسب در زمینه توسعه فعالیت‌های صنعتی به‌ویژه صنایع تبدیلی کشاورزی، شیلاتی و فرآورده‌های لبنی در شهرستان محمودآباد
۲۸	۴	۷		وجود منابع آبی سطحی و زیرزمینی فراوان
۲۸	۴	۷	کالبدی - محیطی	وجود زیرساخت‌های نسبتاً مناسب برای توسعه فعالیت‌های مختلف تولیدی، صنعتی و گردشگری در تمامی شهرستان‌ها
۳۲	۴	۸	آموزشی	برخورداری شهرستان آمل از مراکز آموزش عالی مطرح در سطح کشور
۳۶	۴	۹		نزدیکی به بندرها ترانزیت کالا و خدمات
۳۵	۵	۷	بندر ترانزیت کالا و صادرات	ارتباط مستقیم شهرستان نور و محمودآباد با دریاچه خزر
۴۰	۵	۸	گردشگری	وجود آثار و جاذبه‌های باارزش گردشگری طبیعی، تاریخی، زیارتی و...
۱۵	۳	۵	اقتصادی	کاهش نرخ فعالیت در سطح هر سه شهرستان
۲۴	۴	۶		اختصاص بخش اعظمی از مساحت شهرستان به جنگل و کوهستان و تراکم جمعیت در ناحیه جلگه‌ای
۳۲	۴	۸	کالبدی - زیست‌محیطی	در معرض خطر سیل و زلزله بودن هر سه شهرستان
۴۰	۵	۸		فاصله از خطوط ریلی موجود در استان
۳۲	۴	۸		ضعف زیرساخت‌های ارتباطی و صنعتی به‌ویژه در ناحیه کوهستانی
۲۸	۴	۷	کشاورزی	ناکافی بودن تأسیسات و زیرساخت‌های مهار و ذخیره‌سازی آب
۱۸	۳	۶	اقتصادی	روند افزایشی نرخ رشد ارزش افزوده استان در بخش فرصت

امتیاز موزون شده	امتیاز وضع موجود	امتیاز درجه اهمیت	عامل	مؤلفه
				صنعت
۳۲	۴	۸		سهم بالای ارزش افزوده در بخش خدمات و سپس صنعت
۲۷	۳	۹	بازرگانی و صنعتی	در نظرگیری نقش صنعتی و معدنی برای استان در تقسیم کار ملی به ویژه در صنایع بایو و نانو تکنولوژی، صنایع شیمیایی و معدنی
۲۸	۴	۷		بهره‌مندی از نقش صنعتی - خدماتی بر اساس مدل تغییر سهم
۲۸	۴	۷		کمبود صنایع تبدیلی و تکمیلی در زمینه فرآورده‌های کشاورزی، لبنی و شیلاتی
۴۰	۵	۸		ضعف سرمایه‌گذاری بخش‌های دولتی و خصوصی در زمینه‌های تولید و خدمات
۲۱	۳	۷	اقتصادی	روند نزولی شاغلان بخش صنایع در سطح استان
۳۲	۴	۸	گردشگری	کمبود زیرساخت‌ها و ظرفیت‌های مناسب و تجهیز شده برای توسعه گردشگری در تمامی شهرستان‌ها
۲۸	۴	۷		فقدان مدیریت راهبردی یکپارچه در سواحل جهت استفاده از ظرفیت‌های گردشگری
۲۴	۴	۶	کالبدی - زیست‌محیطی	ساخت‌وساز غیرمجاز در بستر و حریم دریا، رودخانه‌ها، راه‌ها و اراضی خارج از محدود قانونی و حریم شهرها و روستاها
۳۲	۴	۸		محدودیت زیست‌محیطی و بلااستفاده ماندن ظرفیت‌های طبیعی و جنگلی و توسعه نیافتگی شهرستان‌های نور و آمل در بخش‌های مختلف
۳۲	۴	۸		پایین بودن ضریب بهره‌برداری از آب‌های سطحی و زیرزمینی به دلیل کمبود تأسیسات و زیرساخت‌های مهار و ذخیره‌سازی آب

تهدید

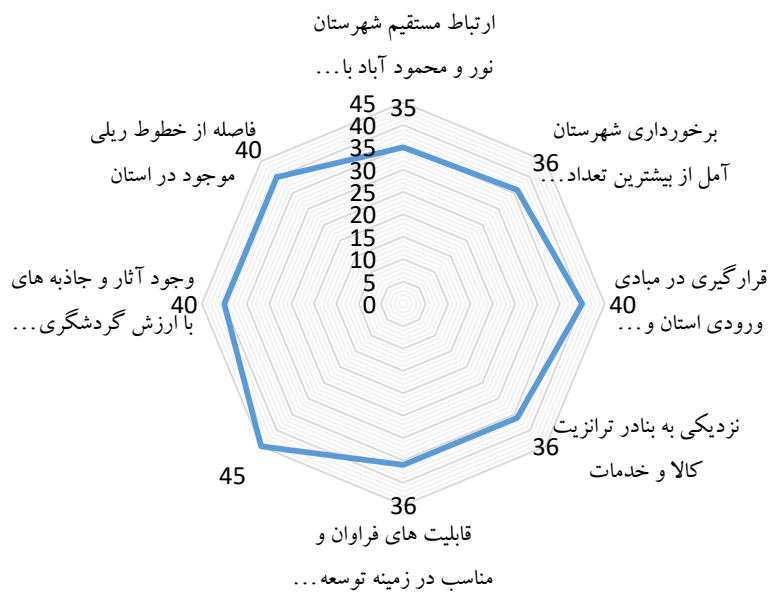
پس از تعیین میزان اهمیت هر یک از مؤلفه‌های جدول سوات، پارامترهای آماری مطابق

جدول ۸ مشخص می‌شود.

جدول ۸. پارامترهای آماری تحلیل سوات حوزه شماره ۲

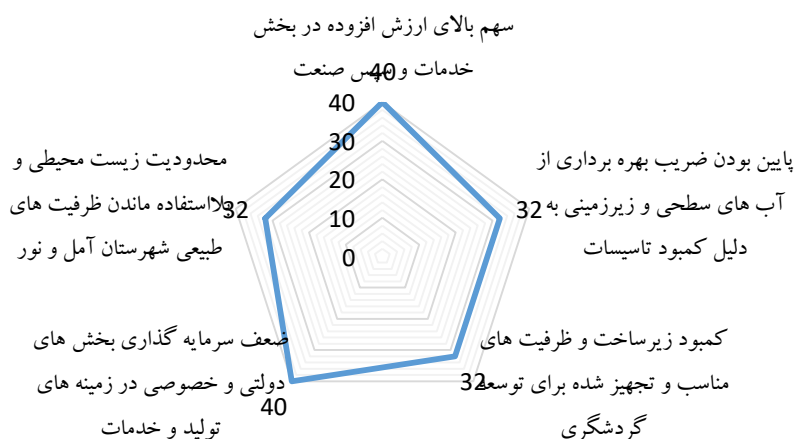
مد	میانه	میانگین
۳۲	۳۲	۳۰

با توجه به جدول ۸، عواملی که امتیاز موزون شده‌ای بیش از ۳۲ دارند به‌عنوان عوامل کلیدی مؤثر بر رقابت‌پذیری حوزه شماره ۲ لحاظ شده و در نتیجه نمودارهای الماسی ادامه، برای شناسایی مهم‌ترین عوامل کلیدی داخلی و خارجی حوزه شماره ۲ تهیه می‌شوند.

شکل ۶. رادیانی عوامل داخلی حوزه شماره ۲

بر مبنای شکل ۶، عامل قابلیت‌های فراوان و مناسب در زمینه توسعه فعالیت‌های صنعتی به‌عنوان مهم‌ترین عامل داخلی توسعه رقابت‌پذیری شهرستان‌های حوزه ۲ محسوب می‌شود.

شکل ۷. رادایانی عوامل خارجی حوزه شماره ۲

بر مبنای شکل ۷، عوامل ضعف سرمایه‌گذاری بخش‌های دولتی و خصوصی و سهم بالای ارزش‌افزوده در بخش خدمات و صنعت به‌عنوان اصلی‌ترین عوامل خارجی توسعه رقابت‌پذیر شهرستان‌های حوزه دوم محسوب می‌شوند.

بحث و نتیجه‌گیری

بر اساس رویکرد توسعه منطقه‌ای و نظریه مراکز مکمل شهری، عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه هر یک از شهرستان‌های استان مورد ارزیابی قرار گرفت؛ از سوی دیگر بر مبنای مدل تغییر سهم، نقش اولیه هر شهرستان پیشنهاد شد و با تلفیق دو مدل الماس و تغییر سهم، نقش نهایی پیشنهادی برای هر یک از آنها مطابق جدول ۹ و نقشه ۱ پیشنهاد می‌شود.

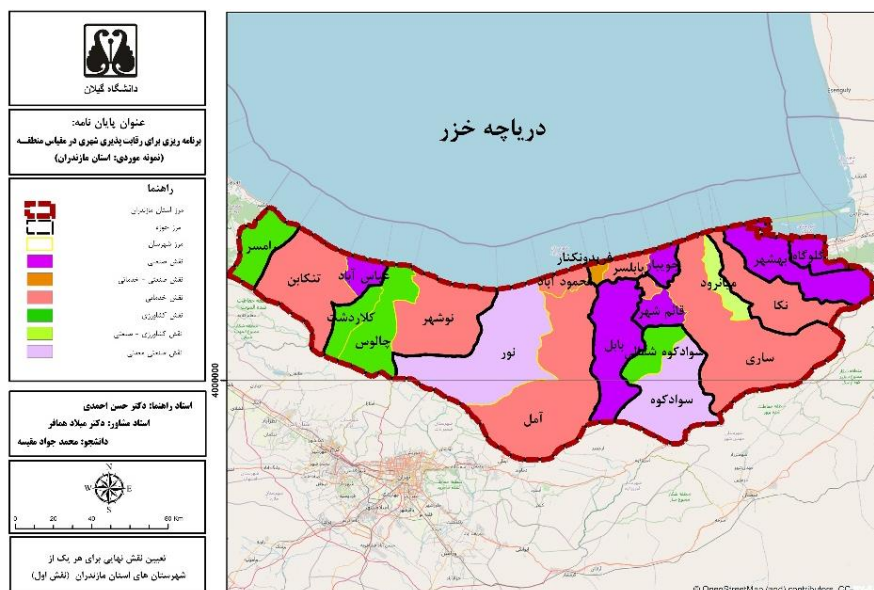
جدول ۹. نقش‌های پیشنهادی مبتنی بر رقابت‌پذیری برای هر یک از شهرستان‌های استان مازندران

حوزه	نام شهرستان	نقش اول	نقش دوم	نقش سوم	توضیح نقش
۱	ساری	خدمات	صنعتی - خدماتی	خدمات	تمرکز در بهره‌مندی از نقش خدمات اداری انتظامی به‌عنوان نقش اولیه و نقش صنعتی - بازرگانی و به‌ویژه در صنایع تبدیلی به‌عنوان نقش ثانویه و بهره‌مندی از نقش آموزشی به‌عنوان نقش سوم.
	قائم‌شهر	صنعتی	کشاورزی	خدمات	تمرکز در بهره‌مندی از نقش خدمات صنعتی به‌عنوان نقش اولیه و نقش کشاورزی با تمرکز بر زراعت و باغداری به‌عنوان نقش ثانویه و بهره‌مندی از نقش ورزشی به‌عنوان نقش سوم
	میانرود	کشاورزی - صنعتی	خدمات	-	اختصاص نقش کشاورزی و صنعتی به‌ویژه در محصولات باغی و صنایع شیلات به‌عنوان نقش اولیه و اختصاص نقش تفریحی گردشگری به‌ویژه در جاذبه‌های دریایی به‌عنوان نقش
	سیمرغ	خدمات	کشاورزی - صنعتی	-	اختصاص نقش خدماتی به‌عنوان نقش اولیه به دلیل قرارگیری در میان دو شهرستان اصلی استان و اختصاص نقش کشاورزی - صنعتی به‌ویژه در محصولات چای، برنج و... به‌عنوان نقش ثانویه
۲	آمل	خدمات	صنعتی - معدنی	-	توسعه نقش آموزشی و خدمات وابسته به آن به‌عنوان نقش اولیه و توسعه نقش صنعتی - معدنی با تمرکز بر معادن و صنایع به‌عنوان نقش ثانویه
	نور	صنعتی - معدنی	خدمات	-	توسعه نقش صنعتی و معدنی با تمرکز بر صنایع تبدیلی، شیلاتی و لبنی و معادن زغال‌سنگ به‌عنوان نقش اولیه و توسعه نقش تفریحی توریستی در شهرستان به‌عنوان نقش ثانویه
	محمودآباد	خدمات	صنعتی	-	توسعه نقش خدمات بازرگانی به‌عنوان نقش اولیه و توسعه صنعت ساختمان و خدمات مرتبط با آن به‌عنوان نقش ثانویه
۳	نوشهر	خدمات	کشاورزی - صنعتی	-	نقش بندرگاهی در کنار توسعه صنایع صادراتی به‌عنوان نقش اولیه و توسعه کشاورزی و صنایع تبدیلی و شیلات به‌عنوان نقش ثانویه
	چالوس	کشاورزی	خدمات	-	کشاورزی به‌عنوان نقش اولیه و فعالیت گردشگری و توریسم به‌عنوان نقش ثانویه
	کلاردشت	کشاورزی	صنعتی - معدنی	-	کشاورزی به‌عنوان نقش اولیه و توسعه تولیدات معدنی در کنار رشد صنعت توریسم به‌عنوان نقش ثانویه
۴	بابلسر	خدمات	صنعتی - خدماتی	-	بهره‌مندی از نقش اقامتی - توریستی به‌عنوان نقش اولیه و نقش صنعتی - بازرگانی و به‌ویژه در صنعت آبریز پروری و شیلات

حوزه	نام شهرستان	نقش اول	نقش دوم	نقش سوم	توضیح نقش
					به‌عنوان نقش ثانویه
	فریدون‌کنار	صنعتی - خدماتی	خدمات	-	اختصاص نقش بازرگانی و صنعتی به‌ویژه در صادرات برنج و صنایع شیلات به‌عنوان نقش اولیه و اختصاص نقش گردشگری به‌عنوان نقش ثانویه
	جویبار	صنعتی	کشاورزی	-	بهره‌مندی از نقش صنعتی در توسعه و به‌ویژه در بخش صنایع تبدیلی کشاورزی، شیلات و بازیافت و سپس سایر صنایع به‌عنوان نقش اصلی و بهره‌مندی از کشاورزی به‌عنوان نقش ثانویه
۵	بابل	صنعتی	خدمات	خدمات	صنعتی به‌عنوان نقش اولیه شهرستان و بهره‌مندی از نقش‌های خدمات اداری انتظامی، آموزشی و ورزشی به‌عنوان نقش‌های ثانویه و ثالثی
۶	تنکابن	خدمات	کشاورزی	-	بهره‌مندی از نقش خدماتی در زیربخش‌های توریسم و گردشگری و ورزشی به‌عنوان نقش اصلی و توسعه کشاورزی به‌عنوان نقش ثانویه
	عباس‌آباد	صنعتی	خدمات	-	بهره‌مندی از نقش صنعتی در توسعه و به‌ویژه در ابتدا در بخش صنعت ساختمان و سپس سایر صنایع به‌عنوان نقش اصلی و توسعه خدمات در زیر بخش توریسم و گردشگری به‌عنوان نقش ثانویه
۷	بهشهر	صنعتی	خدماتی	-	بهره‌مندی از نقش صنعتی با تمرکز بر صنایع تبدیلی و شیلات به‌عنوان نقش اولیه و بهره‌مندی از نقش بازرگانی با تمرکز بر توسعه بندر ترانزیت کالا موجود در شهرستان به‌عنوان نقش ثانویه
۸	رامسر	کشاورزی	خدماتی	-	بهره‌مندی از نقش کشاورزی به‌عنوان نقش اولیه توسعه و بهره‌مندی از نقش تفریحی توریستی در سطح شهرستان
۹	سوادکوه	صنعتی - معدنی	کشاورزی	-	بهره‌مندی از نقش صنعتی در توسعه و به‌ویژه در بخش صنایع مونتاز و تبدیلی کشاورزی و همچنین استخراج معادن به‌عنوان نقش اصلی و بهره‌مندی از کشاورزی به‌عنوان نقش ثانویه
	سوادکوه شمالی	کشاورزی	صنعتی	-	بهره‌مندی از کشاورزی به‌ویژه در زمینه محصولات باغی به‌عنوان نقش اصلی و بهره‌مندی از نقش صنعتی در توسعه و به‌ویژه در بخش صنایع مونتاز و تبدیلی کشاورزی و سپس سایر صنایع به‌عنوان نقش ثانویه
۱۰	نکا	خدمات	صنعتی - خدماتی	-	کانون‌بندر خدماتی ترانزیت کالا، مالی و بازرگانی و خدمات و حمل‌ونقل به‌عنوان نقش برتر و کانون توسعه معادن به‌عنوان نقش

حوزه	نام شهرستان	نقش اول	نقش دوم	نقش سوم	توضیح نقش
					دوم
۱۱	گلوگاه	صنعتی	خدمات	-	کانون صنعتی به‌عنوان نقش اولیه و بهره‌مندی از نقش خدمات دروازه‌ای و ترانزیت کالا و خدمات به‌عنوان نقش ثانویه

این نقش‌ها با در نظر گرفتن مزیت رقابتی و کلیدی‌ترین عوامل مؤثر بر توسعه، به‌عنوان بهترین نقش‌های مبتنی بر رقابت‌پذیری شهرستان‌ها محسوب شده مهم‌ترین دستاورد تحقیق حاضر شناسایی حوزه‌هایی همگن است که از ترکیب چند شهرستان ایجاد شده است و به دلیل تفاوت در نقش با سایر شهرستان‌ها، قابلیت برنامه‌ریزی تحت یک پهنه همگن با فعالیت‌های مکمل را دارند که ضمن تکمیل عملکرد یکدیگر در رقابت‌پذیری با سایر پهنه‌ها موفق باشند و در نهایت منجر به توسعه استان بر مبنای مزیت رقابت‌پذیری هر پهنه می‌شوند.

نقشه ۱. تعیین نقش نهایی برای هر یک از شهرستان‌های استان مازندران

در مسیر تدوین مدل پیشنهادی مهم‌ترین چالش پژوهش عدم دسترسی به داده‌های بروز

اشتغال در داده‌های مرکز آمار بود، همچنین کمبود منابع و تحقیقات بومی در حوزه رقابت‌پذیری در سطح کشور و فرآیند زمان‌بر تکنیک دلفی برای دستیابی به همگرایی موردنظر از دیگر چالش‌های پژوهش به شمار می‌آید. تحقیق حاضر مفهوم رقابت‌پذیری را در مقیاس استان مدنظر دارد. در راستای دستیابی به یک مدل رقابت‌پذیر جامع، کاربست مدل مذکور در مقیاس شهرستان‌های استان و با بهره‌گیری از شاخص‌هایی متناسب با مقیاس موردنظر برای ایجاد یک شبکه مکمل شهری - روستایی رقابت‌پذیر به‌عنوان چشم‌اندازی برای پژوهش‌های آتی قابل طرح است.

ORCID

Mohammad Javad Moghiseh <https://orcid.org/0000-0003-4127-3251>

Hassan Ahmadi <https://orcid.org/0000-0002-8087-0975>

Milad Homafar <https://orcid.org/0000-0002-1618-5420>

منابع

- کلاتری، جلیل و چوبچیان، شهلا. (۱۳۸۹)، «برنامه‌ریزی منطقه‌ای در ایران: اقدامات و چالش‌ها»، *جامعه‌شناسی*، دوره ۵، شماره ۱: ۹۷-۱۱۴.
- سامانی، کارگر؛ کردناییج، اسدالله؛ خداداد حسینی، حمید و موسوی شقایب، سید مسعود. (۱۳۹۳) «تأثیر رقابت‌پذیری شهری بر رقابت‌پذیری ملی»، *مجله چشم‌انداز مدیریت*، دوره ۴، شماره ۲۰: ۱۲۳-۱۳۹.
- داداش‌پور، هاشم و ده‌ده‌جانی، مهدی. (۱۳۹۴)، «شناسایی و اولویت‌بندی عوامل ریشه‌ای تأثیرگذار در ارتقای رقابت‌پذیری منطقه‌ای؛ مورد مطالعاتی: استان کردستان»، *فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، شماره ۱۹: صص ۲۷-۴۲.
- داداش‌پور، هاشم و احمدی، فرانک. (۱۳۸۹)، «رقابت‌پذیری منطقه‌ای به مثابه رویکردی نوین در توسعه منطقه‌ای»، *مجله علمی - ترویجی راهبرد توسعه*، صص ۵۱-۸۰.
- صفری، سعید و ابراهیمی، عباس. (۱۳۹۱)، «اندازه‌گیری توان رقابتی بانک‌ها در نظام بانکداری ایران»، *پژوهشنامه بازرگانی*، شماره ۶۵: ۱۸۷-۲۲۱.
- ارباب شیرانی، بهروز؛ احمدی، آناهیتا و شهریار، محسن. (۱۳۹۲)، «ارائه چارچوب تعیین وضعیت رقابتی منابع سازمان بر اساس معیارهای کسب مزیت رقابتی»، *مجله بررسی‌های بازرگانی*، دوره ۱۱، شماره ۵۸: ۱۴-۲۵.
- گلکار، کوروش. (۱۳۸۷)، «طراحی شهری سیاست‌گذار و طراحی شهری طرح ریز الگوهایی عملیاتی برای تدوین ابزارهای هدایت و کنترل در ایران»، *مجله صنف*، دوره ۱۷، شماره ۴۶: ۶۶-۵۱. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=111265>
- مرادی، فاطمه؛ زرآبادی، زهرا سادات سعیده و ماجدی، حمیده. (۱۳۹۸)، «واکاوی اصول بازآفرینی شهری فرهنگ - مینا با رویکرد ارتقای رقابت‌پذیری»، *فصلنامه باغ‌نظر*، شماره ۷۰: ۵-۱۶.
- مدنی، سیده نیوشا. (۱۳۹۵)، *شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر رقابت‌پذیری منطقه‌ای در استان گیلان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه شهرسازی، دانشگاه گیلان.
- ملکی مین‌باش رزگاه، مرتضی و کهیاری حقیقت، امین. (۱۳۹۵)، «بررسی تأثیر نوآوری بازاریابی بر استراتژی رقابتی کسب‌وکار (مورد مطالعه: خوشه قطعات خودرو شهرک‌های صنعتی

استان سمنان»، شماره ۹: ۱۲۴-۱۳۵.

مصری نژاد، شیرین و ترکی، لیلا. (۱۳۸۳)، «تجزیه و تحلیل ساختار اشتغال در بخش‌های عمده اقتصادی مناطق شهری ایران در طی دوره‌ی (۱۳۷۲-۱۳۸۲) (رهیافت تغییر سهم-Shift “Share Method” و شاخص “Location Quotient” LQ)»، پژوهشنامه اقتصاد کلان (Macroeconomics Research Letter)، دوره ۴، شماره ۱۵: ۱۰۹-۱۲۸.

رفاح کهریز، آرش؛ محمدزاده، یوسف؛ محسنی زنوزی، سید جمال الدین؛ برنج‌آبادی، میر هاشمی و قاسم زاده، نگار. (۱۳۹۸)، «تأثیر رقابت‌پذیری بر عملکرد اقتصادی در کشورهای منتخب در حال توسعه و توسعه‌یافته»، سیاست‌های راهبردی و کلان، دوره ۷، شماره ۲۵: ۱۰۷-۸۶. dio: JMSP.7.1.86/10.32598

نعمتی، مریم؛ خدابخشی، محمد و حیدری، علی. (۱۳۹۸)، «ارتباط مدیریت دانش و مدیریت منابع انسانی و تأثیر آن بر مزیت رقابتی سازمان‌ها»، ششمین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی در ایران، دانشگاه تهران.

جوادی، راضیه. (۱۴۰۰)، «بررسی اثرگذاری شاخص رقابت‌پذیری و دارایی بانک‌ها بر خلق تقدینگی در بانک‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران با تأکید بر مطالبات معوق بانکی»، اولین کنفرانس بین‌المللی مهندسی صنایع، مدیریت، اقتصاد و حسابداری. <https://civilica.com/doc/1220631>

لطفی، صدیقه؛ احمدی، فرزانه و غلامحسینی، رحیم. (۱۳۹۱)، «تحلیل شبکه شهری و توزیع فضایی جمعیت در کانون‌های شهری استان مازندران»، آمایش جغرافیایی فضا، شماره ۴: ۱۸-۱.

همافر، میلاد و پورجعفر، محمدرضا. (۱۳۹۶)، «سنجش میزان تحقق آرایش فضایی چندمرکزی در مناطق کلان‌شهری (مطالعه موردی: منطقه کلان‌شهری تهران)»، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دوره ۷، شماره ۲۸: ۹۵-۱۰۶.

خلیلی جویباری و همکاران (۱۳۹۷)، طرح آمایش استان مازندران، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی مازندران.

Barth eide and Espen(2014). "The Competitiveness of Cities." World Economic Forum.

Ben Gardiner and Cambridge Econometrics. (2003)."Regional Competitiveness Indicators for Europe". Audit, Database Construction

- and Analysis, Regional Studies Association International Conference.
- Huovari, J., Kangasharju, A., Alanen, A. (2000). *"Regional Competitiveness in Finland."* ERSA 40th European Congress, 29th August - 1st September.
- Roberts, B. and Stimson, R. J. (2002). *"Multi-Sectoral Qualitative Analysis: A Tool for Assessing the Competitiveness of Regions and Formulating Strategies for Economic Development."* The Annals of Regional Science, 32: 469-494.
- Ronald L. Martin. (2004). *"A Study on the Factors of Regional Competitiveness: A draft final report for The European Commission Directorate-General Regional Policy."* University of Cambridge.
- Lengyel, I. (2007). "Economic growth and competitiveness of Hungarian regions". 2nd Central European Conference in Regional Science (CERS). pp 587-608.
- Kapitsinis, N., & Metaxas, T. (2013). *"Territorial Competition: Theories, arguments, policies and lessons of the last 25 years."* Retrieved from <http://www.sre.wu.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa12/e120821aFinal00949.pdf>.
- Krugman, P. (2016). *"Growth on the periphery: Second Wind for industrial regions?"* Fraser Allander Institute, Glasgow, UK.
- Krugman, P. (2005). *"Is Fiscal Policy Poised for a Comeback?"* Oxford Review of Economic Policy. Volume 21, Pages 515–523, <https://doi.org/10.1093/oxrep/gri029>
- Meijers, E. (2008). "Summing small cities does not make a large city: polycentric urban regions and the provision of cultural, leisure and sports amenities." *Urban Studies*, 45(11), 2323-2342.
- Storper, M. (2018). *"The Regional World: Territorial Development in a Global Economy."* Guilford Press, New York.
- Porter, M. (2018). *"on competition."* Harvard Business School Press, Boston
- Malecki, E. (2002). "Hard and Soft Networks for Urban Competitiveness." *Urban Studies*, 39(5-6), 929-945.
- Porter M.E., Kramer M.R. (2019). *"Creating Shared Value. In: Lenssen G., Smith N."* (eds) Managing Sustainable Business, Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-024-1144-7_16
- Malecki, E.J. (2004). "Jockeying for Position: What It Means and Why It Matters to Regional Development Policy When Places Compete." *Regional Studies*, 39(9), 1101-1120.
- Shen, J. (2004). "Urban competitiveness and urban governance in the globalizing world." *Asian geographer*. 23(1-2), 19-36.

استناد به این مقاله: مقیسه، محمدجواد، احمدی، حسن، همافر، میلاد. (۱۴۰۰). برنامه‌ریزی برای رقابت‌پذیری شهری در مقیاس منطقه؛ (مورد مطالعه: استان مازندران)، *فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای*، ۷(۲۱)، ۲۵-۵۸.

DOI: 10.22054/URDP.2022.66316.1412

Urban and Regional Development Planning is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License...